

ДВА ЕММАНУЇЛИ: МАРЕННЯ ДУХОВИДЦЯ Й ФІЛОСОФА ОЧИМА ІСТОРИКА ФІЛОСОФІЇ

В цій статті піддається критичному розгляду протиставлення двох визначних постатей кінця доби Просвітництва — Еммануїла Канта й Еммануїла Сведенборга. Два Еммануїли для більшості істориків філософії наче втілюють два полюси, дві протилежні тенденції в західноєвропейській культурі другої половини XVIII ст. Автор висвітлює моменти, які свідчать про спільні інтенції двох мислителів у межах догматичної філософії та принципової непорівнянності критичної філософії та духовидіння, а отже, заперечує звичну формулу про бінарну опозицію Канта і Сведенборга.

“Либо в произведениях Сведенборга гораздо больше ума и правды, чем это могло показаться с первого взгляда, либо же он совершенно случайно сходится с моей системой...”

И. Кант.

“Грезы духовидца, поясненные грезами метафизика”.

Ніщо не викликає такої відрази в історика філософії, як руйнування звичних для нього стереотипів. Проте відразу не може бути аргументом під час історико-філософського інтерпретування фактичного матеріалу з одного боку, та розгляду попередніх інтерпретацій — з іншого (хоча, звичайно, часто використовується в дискусіях істориків). Ризикуючи викликати відповідну реакцію, все ж наважуся звернутися до деяких тверджень, котрі здаються мені сумнівними. Одне з таких тверджень, яке варто назвати стереотипом, це — приналежність філософії Канта до дискурсу Просвітництва. Таке твердження зустрічається будь-де в історико-філософській літературі. Більше того, цей стереотип зустрічається й у навколофілософській, культурологічній, релігієзнавчій літературі, що ще більше підкреслює його поширеність та звичайність. Прикладом цього можна назвати зауваження Йозефа Лукла Громадки у книзі, присвяченій німецькому протестантизму. Він побіжно говорить про те, що філософія й етика Канта постійно перебувають у просторі просвітницького мислення¹. Подібні зауваження, побіжні твердження лунають у багатьох інших творах, особливо в підручниках та оглядових працях, покликаних створювати “загальні враження” про певний предмет. Тут важливим показником, як на мене, є саме побіжність зауважень, адже саме це й є рисою упередження.

Як вже згадувалось, історики філософії впевнені у “просвітницькості” Кантової філософії. Аби підкреслити орієнтацію на зверхність розуму, дуже часто згадують іншого Еммануїла — великого містика XVIII ст. Сведенборга. Формування цього стереотипу — протистояння Канта й Сведенборга — розпочав Куно Фішер². Вже у часи Кассієра бінарна опозиція “Кант — Сведенборг” стала загальноприйнятою. Вона досить швидко набула статусу хрестоматійності і, за невеликими винятками, не викликала підозри, — адже й сам Кант написав книгу, яку, щоправда, не вельми часто читають, проти духовидця Сведенборга. Так, Ернст Кассієр писав: “Сведенборг служить для Канта карикатурою всякої метафізики сверхчувственного”³. Так само й у наші часи це упередження не втратило чинності. Наприклад, оригінальні інтерпретації братів Гартмута й Гернота Бьоме містять все ту ж опозицію: просвітник проти фантаста, Кант проти Сведенборга⁴.

Вважаю опозицію Канта й Сведенборга надуманою і неможливою. Це протиставлення спирається на упередженість істориків і філософів XIX ст. стосовно місця Канта в історії філософії і чинне досі, наприкінці XX ст. Підставою для тлумачення подій другої половини XVIII ст. в дусі протиставлення філософів Розуму й прибічників окультизму вважається книга Е. Канта “Марення духовидця, пояснені мареннями метафізика”. Та чи справді в ній ідеться про таке протиставлення? Таке питання виникло вже не вперше, але варто повернутися до нього ще раз.

Книга “Марення духовидця, пояснені мареннями метафізика” побачила світ 1766 року після

кількарічного прискіпливого слідства, проведення Кантом за допомогою “шпигунів” — людей, яких він просив перевірити чутки про Сведенборга ще за три роки до написання книги⁵, опиту свідків, довгих роздумів тощо. Такий інтерес філософа до особи великого містика звичайно ж збуджував цікавість дослідників творчості Канта. Але більшість із них переймалася саме відмінністю філософа й духовидця. Увагу привертало Балтійське море відмінностей, що лежало між Еммануїлом з Кенігсберга та Еммануїлом зі Стокгольма, а спільні риси залишалися, як правило, осторонь.

Проте, на мою думку, в книзі йдеться про спільне між двома мислителями. Для пошуку спільного існують підстави як біографічні, так і суто філософські. Обидва походили з пієтистських родин. Обидва на початку свого наукового шляху схилилися до математики та природничих наук. Сведенборг у 1734 р. видає тритомну працю “Опуси з філософії та мінералогії”, де містилися його філософські трактати, сповнені картезіанським духом, праці з загальної фізики, де чи не вперше формулюється небулярна теорія. Потім шведський мислитель ще більше заглиблюється в питання раціональної психології, особливо в проблему зв'язку тіла й душі. Під час цих пошуків, 1743 року, відбувається релігійне навернення Е. Сведенборга. Духовидіння переконує філософа й мінералога розпочати роботу над новими книгами. Після видіння Христа, що трапилося з шведським містиком 1744 року, починається робота над книгою “Поклоніння та любов до Бога”, яка неабияк вплинула на філософів віри та відчуття. Надалі, аж до своєї смерті в 1772 році, Сведенборг працював над містично-релігійними трактатами, де, зокрема, пояснював шляхи поєднання світу духів із світом матерії. Мабуть, цей момент вперше й привернув увагу Канта до шведа. Еммануїл Кант напружено працював у 60-ті роки над проблемою співвідношення душі й тіла. Для Канта справа Сведенборга стала унікальним експериментом з раціональної психології. Але Кант навряд чи очікував, що внаслідок цього експерименту він стане на новий шлях у філософії.

В результаті перевірок та довгих напружених роздумів стосовно ідей та питань, порушених Сведенборгом, Еммануїл Кант написав неочікувану для сучасників книгу; настільки несподівану, що навіть був змушений виправдовуватись перед колегами з філософського цеху Німеччини. У своїй книзі Кант ставить перед собою питання про незбагненні сили душі та способи її впливу на тіло, з елементами розгляду Сведенборгівських “марень”. За своєю структурою цей трактат нагадує мені в загальних рисах стру-

ктуру критичної філософії. Книга складається з семи глав, поділених між двома частинами. Перша частина — догматична, або теоретичний розгляд того, яким чином можливе спілкування духовних субстанцій з матеріальними тілами. Друга частина — історична, або практична, оскільки стосується практичних висновків з обмеження здатності розуму судити стосовно духовних предметів⁶. Ця побудова нагадує приблизне співвідношення першої і другої критик. Крім того, вперше з'являється ототожнення практичного й історичного, що червоною лінією проходить крізь “Релігію в межах самого розуму”. І головне: Кант починає виробляти свою власну філософську позицію, що не є скепсисом, який так часто вбачають у “Мареннях”, а “критикою”. В першій главі другої частини “Марень” Кант так описує процес філософської критики: “...Я предоставляю читателю самому разложить ...двусмысленную смесь разума и легковерия на ее составные части и уже затем определить соотношение обоих ингредиентов моего образа мысли”⁷. Тобто роздуми, пов'язані з питаннями, що підняв Сведенборг, наштотували Канта на новий шлях, що виявився вирішальним для кенігсберзького філософа⁸.

Якщо саме в цьому руслі подивимося на співвідношення двох Еммануїлів, то буде важко говорити про їхню опозиційність. Мені більше імпонує думка, що Сведенборг для Канта — це сам Кант, точніше помилки, яких останній припустився у своїх ранніх творах. Тому якщо Кант і побачив у Сведенборгових писаннях якусь “карикатуру”, то карикатуру саме на себе. Таким чином, наша розмова про двох Еммануїлів приводить до висновку, що два імені стосуються, власне, самого Канта; точніше, Канта часів раціональної психології та Канта критичної філософії. Цей перехід до критики, ще ледь тільки позначений в “Мареннях”, говорить про більше ніж просто народження нової філософії. Це є кінець епохи Просвітництва, де ентузіазм розуму співіснував зі скептичною філософією, де поряд існували філософії Вольфа і Юма. Кант виводить своє покоління за межі горизонту просвітницької ідеології, ставить його над проблематикою розуму й догматів. Філософ відкриває простір, де, окрім його системи, виникають філософії Якобі, Гаманна, Фіхте й романтиків.

Отож, я не бачу причин для універсалізації відмінностей між Кантом і Сведенборгом. Опозиції немає, бо вони, як свідчить сам кенігсбержець у рядках, винесених в епіграф, збігаються. Це співпадіння є там, де Кант залишається ще в межах Вольфової метафізики. А там, де Кант виходить за межі догматизму, немає підстав для впровадження міфу про близнюків-антагоністів —

Еммануїла зі Стокгольма та Еммануїла з Кенігсберга. Критична філософія дає нову систему відліку, де для Сведенборга не залишається міс-

ця так само, як і для Вольфа. Дискусія в межах нових підходів відбувається між цілком різними дійовими особами: між Кантом та філософами віри й почуття.

¹ Громадка Й. Л. Перелом в протестантской теологии.— М., 1993.— С. 31.

² Див.: Fischer K. Geschichte der neuen Philosophie.— Heidelberg, 1898.— В. III.

³ Кассирер Э. Жизнь и учение Канта.— СПб., 1997.— С. 73.

⁴ Böhme, Hartmut, Böhme Gernot. Das Andere der Vernunft.— Frankfurt am Main, 1985.— S. 245 f.f.

⁵ Про це свідчать листи Канта до Кноблох (від 10.08.1763) та Мендельсона (8.04.1766).

⁶ Кант И. Грезы духовидца, поясненные грезами метафизика // Собрание соч. в восьми томах.— М., 1994.— Т. 2.— С. 242.

⁷ Там само.— С. 247.

⁸ Це помічає С. Палмквіст (Palmquist, Kant's Critique of Mysticism // Philosophy and Theology #3, 1989, p.p. 385—394), один з небагатьох кантознавців, хто зауважує, що Сведенборг був джерелом критичного методу для Канта.

Minakov M. A.

TWO EMMANUELS: DREAMS OF A SPIRIT-SEER AND A PHILOSOPHER EYED BY THE HISTORIAN OF PHYLOSOPHY

This article represents a critical approach to the usual interpretation that poses two great thinkers of “fin de siècle” of Enlightenment — Emmanuel Kant and Emmanuel Swedenborg — in contrary relations. The most of historians of philosophy see the two Emmanuels as two poles, two contrary tendencies within limits of the Western civilization in the second half of XVIII century. Author of the presented article shows common basic intentions in works and thoughts of Swedenborg and young Kant of pre-Critique period, as well as principal impossibility to compare critical philosophy with ghostseeing, so that there leaves no reasons for binary opposition of these thinkers.